

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ФОРМУВАННІ СОБОРНОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 1991 р.

С.В.Адамович

Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника

Протягом перших років перебудови зміни в Україні суттєво відставали від відповідних процесів у Москві. У той час, як на союзному рівні відбувалися важливі перестановки в складі вищого керівництва, першим секретарем ЦК Компартії України аж до осені 1989 р. залишався В.Щербицький. Він та його команда докладали всіх зусиль для того, щоб зміни не досягли України¹.

Проте великою мірою завдяки діяльності інтелігенції перебудова не тільки демократизувала Україну, а й привела до її незалежності. Дослідження становлення незалежної Української держави започатковано в працях В.Литвина, А.Білоуса, О.Бойка, Г.Гончарука, О.Гараня, С.Телешуна, О.Шановської та ін. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати значення інтелігенції в процесі єднання українських земель і формування незалежної України.

Відзначимо, що головним гаслом перебудовної політики завдяки інтелігенції стала гласність. Сенсаційні повідомлення з архівних джерел потрапляли прямо в газети і журнали. В умовах повернення суспільству історичної правди відбувалося прозріння значної частини української політичної і творчої еліти².

¹ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.9.

² Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.327.

Завдяки пресі громадськість в умовах перебудови дізналася про різноманітні пільги й привілеї для керівництва Компартії, про злочини репресивних радянських органів і т.д., що стимулювало до боротьби проти чинного комуністичного режиму³.

Натомість “дозована гласність”, запроваджена Політбюро ЦК КПРС в інформуванні населення про Чорнобиль, глибоко обурила людей, які швидко дізналися про масштаби катастрофи з повідомлень західних радіостанцій⁴.

Зміни в свідомості громадян стали помітні уже наприкінці березня 1989 р., коли завершилася чотиримісячна передвиборча кампанія й відбулися вибори народних депутатів СРСР. В Україні виборці “провалили” багатьох функціонерів, які обіймали високі посади. Серед них був секретар ЦК Компартії України, перші секретарі Ворошиловградського, Закарпатського, Львівського і Чернігівського обкомів партії, голова Київського міськвиконкому, командувачі Чорноморським флотом і Південною групою військ⁵.

В умовах міцності радянської Компартії національне питання менше давало про себе знати, коли ж ситуація з Компартією стала протилежною, національне питання ускладнилося. В ході поглиблення горбачовських реформ, особливо після виключення з Конституції статті № 6, яка визначала її провідний правовий статус у країні, національних проблем в СРСР ставало все більше. Змінився і характер національного питання: від звичних національних протиріч воно еволюціонувало до вимог про відокремлення.

Відзначимо, що станом на 1989 р. існувала певна різниця в питомій вазі окремих соціальних груп у складі різних національностей. Так, українці, білоруси, євреї і болгари випереджали інших за часткою серед

³ Карпенко В. На крутому повороті. Газета “Вечірній Київ”: від перестройки до незалежності / В. Карпенко. – К.: Нора-Друк, 2004. – С.88-89.

⁴ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.359.

⁵ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.337.

керівного прошарку. У болгар, молдаван і українців був більший відсоток культурно-освітніх працівників. У той же час росіяни та євреї мали більший відсоток інженерно-технічних спеціальностей (див. додатки). Цим, імовірно, визначалася спрямованість політичної активності останніх в основному в бік матеріально-прагматичних цілей⁶ і пасивне сприйняття українського національного відродження.

Частина партійного істеблішменту, яка відчула перспективи й вигоди використання національного питання, вперше виразно продемонструвала зміну вектору в жовтні 1989 р. Тоді Верховна Рада Української РСР ухвалила закон “Про мови в українській РСР”, яким українській мові гарантувалося право державної⁷. Крім того, ще на початку лютого 1989 р. ЦК Компартії України розглянув питання про розробку республіканської програми історичних досліджень, поліпшення вивчення та пропаганди історії УРСР⁸.

Рішенням від 12 червня 1990 р. Політбюро ЦК Компартії України також постановило відмінити як політично помилкові постанови ЦК КП (б) України кінця 40-х – початку 50-х р. з питань розвитку української літератури, мистецтва, історичної науки. Було вирішено підтримати ініціативу Інституту історії АН УРСР по підготовці нарисів історії України з найдавніших часів до наших днів і просити Держкомвидав УРСР оперативно видати нариси масовим тиражем⁹.

Станом на 1987 р. в Україні було 15 тис. шкіл з українською мовою навчання, що складало 75,5% їх загальної кількості. Але їх відвідувало лише 50,5% всіх учнів. Крім того, в дитячих садках і яслах вживалася російська мова¹⁰.

⁶ Майборода О.М. Про підходи до розв’язання національного питання в Україні за умов багатопартійності // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. Збірник наукових праць / О. Майборода. – К.: наукова думка, 1993. – С.160.

⁷ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.15.

⁸ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.406.

⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2171. – С.6-7.

¹⁰ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.75.

Становище української культури яскраво розкрив директор Київської кіностудії ім. О.Довженка М.Мащенко під час виступу на розширеному засіданні колегії Міністерства культури за підсумками діяльності в 1989 р. Зокрема, він зазначав: “Коли я прийшов на студію, то не було на студії жодної друкарської машинки на українській мові і жодного фільму на українській мові... І коли я написав в Москву, щоб повернутись до старої системи, коли фільми були на українській мові, то Москва нам не дала гроші на дубляж українських фільмів”¹¹.

Національно-мовний статус в творчо-виробничих об'єднаннях Одеської кіностудії реалізовувався лише через дублювання українською мовою власних стрічок, що в оригіналі створювалися російською мовою¹².

Театральні колективи республіки, як відзначало в спеціальній постанові від 24 січня 1990 р. Міністерство культури УРСР, не приділяли належної уваги питанням відродження української національної культури, сценічного втілення української класичної та сучасної драматургії. Особливо повільно велися роботи з поновлення мовного статусу в Кримському театрі драми і музичної комедії, в Донецькому театрі ім. Артема¹³.

Невтішний стан української культури, мови й освіти в республіці в кінці 80-х рр. визнавала навіть Компартія України. Ідеологи ЦК КПУ погоджувалися, що “в ряді регіонів українське населення перетворилося на національну меншість”. Вони передбачали, що “поки що це дається взнаки лише в психологічному плані, однак нехтування цим фактором з часом може призвести до серйозних наслідків економічного і політичного характеру, дестабілізувати міжнаціональні відносини в цілому”¹⁴.

Процеси демократизації в республіці супроводжувалися в республіці релігійним відродженням. Але через відновлення діяльності Української греко-католицької церкви і відродження Української автокефальної

¹¹ ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3073. – Арк.48.

¹² ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3062. – Арк.28.

¹³ ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3062. – Арк.38-39.

¹⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2969. – Арк.30.

православної церкви релігійна віднова в Україні зустріла опір не тільки консервативних партійно-радянських кіл, а й Російської православної церкви, яка втрачала вплив. У зв'язку з цим релігійні процеси стали використовувати для вирішення політичних завдань і міжрегіональних протистоянь.

Ієрархія Російської православної церкви (РПЦ) виходила з того, що на 10 тис. парафій РПЦ близько 60% припадало на Україну, з яких майже третина була саме в Західній Україні. Відзначимо, що уже в листопаді 1989 р. Московський патріархат говорив про 30 парафій УАПЦ, а в січні 1990 р. їх було понад 200, з виразною тенденцією до подальшого росту¹⁵.

У травні 1989 р. Київський і Галицький митрополит та екзарх України Філарет погрожував, що відновлення греко-католицької церкви може призвести до міжрелігійної війни і до подібної ситуації, яка виникла свого часу в Нагорному Карабасі¹⁶.

Собор РПЦ, що відбувся у м. Москві в січні 1990 р., виділив православні громади і монастирі на території України в окремий екзархат Московського патріархату, який дістав назву Українська православна церква (УПЦ МП). Проте патріарх Московський і Священний синод РПЦ зберегли за собою всі владні повноваження в екзархаті¹⁷.

У республіці за ініціативи інтелігенції на хвилі перебудови відбувалося формування опозиційних Компартії політичних структур. У листопаді 1989 р. утворився Демократичний блок, в якому об'єдналися для виборів 1990 р. 43 організації та групи, в тому числі Народний Рух України за перебудову, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, "Меморіал", "Зелений світ", Українська гельсінська спілка, Українська національно-демократична ліга, Товариство Лева, Спілка незалежної української молоді, Українська студентська спілка та інші неформальні

¹⁵ Камінський А. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – С.515, 572.

¹⁶ Камінський А. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – С.516.

¹⁷ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.353.

організації. 18 листопада 1989 р. в м. Києві в приміщенні профкому студентів Київського політехнічного інституту відбулася нарада представників демократичних об'єднань, на якій було схвалено Виборчий маніфест Демократичного блоку України¹⁸.

Демблок почав робити зусилля по синхронізації виступів громадян проти влади. 18 лютого 1990 р. в населених пунктах 16 областей і в столиці пройшли мітинги, в яких взяло участь близько 100 тис. осіб. На цих мітингах обговорювалися конкретні питання: про створення громадських комітетів управління на підприємствах, української національної армії на професійній основі, деполітизації армії, міліції й органів безпеки, затвердження національної символіки як державної¹⁹.

У 1990 р. відбулися перші відносно вільні вибори в республіці. Попри всі антиправні й злочинні заходи партійного апарату, Демократичний блок здобув у підсумку 111 депутатів до Верховної Ради УРСР та значну кількість депутатів до місцевих рад. Найбільших успіхів він досяг на Західній Україні, та в м. Києві, а передовсім на Львівщині, Івано-Франківщині й Тернопільщині²⁰.

На середину 1990 р. в республіці відбулося різке загострення соціально-політичної ситуації, а особливо у великих промислових регіонах, Києві та західних областях України. Головними причинами невдоволення населення став дефіцит багатьох товарів, інфляція, тіньова економіка, ріст злочинності, діяльність опозиційних політичних угруповань і недоліки в роботі Верховної Ради УРСР. Проголошений головою Ради міністрів СРСР М.Рижковим на сесії Верховної Ради СРСР на початку 1990 р. у доповіді “Про економічне становище країни і концепцію переходу до регульованої ринкової економіки” курс на ринкові реформи означав згортання масштабів соціального забезпечення і захисту

¹⁸ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.588.

¹⁹ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914-2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.366.

²⁰ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.605.

громадян державою і був сприйнятий як посягання на життєві інтереси населення²¹.

16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій було проголошено державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Серед інших засад суверенітету Верховна Рада України задекларувала також, що територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди²².

У цих умовах новоутворені громадсько-політичні структури (Рух, Українська республіканська партія, Асоціація демократичних рад народних депутатів і демократичних блоків у радах, Українська міжпартійна асамблея, СНУМ, Українська студентська спілка та ін.) зробили спробу вплинути на роботу другої сесії Верховної ради УРСР, яка відкрилася в жовтні 1990 р.

Їх ватажки відкрито заявили, що виведуть на політичну маніфестацію на вулиці Києва не менш, як мільйон осіб, загрожували паралізувати республіку загальним страйком. Цим вони хотіли примусити Верховну Раду УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, у якій то б не було формі, домогтися відставки уряду і Голови Верховної Ради і, зрештою, розпуску парламенту республіки²³.

Однак у страйку 1 жовтня 1990 р. в цілому у республіці взяло участь близько 10 тис. осіб із 25 млн. працюючих²⁴. Натомість 2 жовтня 1990 р. на площі Жовтневої революції в Києві було розпочате голодування студентів, яке організувала Українська студентська спілка, Львівське та Івано-Франківське студентське братство. До 11 жовтня 1990 р. в голодуванні

²¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2727. – Арк.23-24.

²² Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. – К.: В-во “Україна”, 1991. – С.5.

²³ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк. 30.

²⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк. 30.

брало участь понад 60 осіб, які прагнули примусити Верховну Раду УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, у якій б то не було формі, домогтися відставки уряду і Голови Верховної Ради і розпуску парламенту республіки²⁵.

З цього приводу перший секретар ЦК Компартії України С.Гуренко на засіданні Політбюро зазначив: “Нас ударили через вузи, через школи і ПТУ, і через місто Київ. Поступилися вулицями, поступилися площами і не протиставили нічого іншого. Ніяких інших методів, в колективи як слідує не увійшли. І втратили молодь, що навчається”²⁶.

У листопаді 1990 р. прихильники опозиції протестували перед Верховною Радою УРСР проти арешту С.Хмари. Тоді влада вирішила провести контракцію. До будинку парламенту в організованому порядку прибули “представники” Півдня (Одещини, Миколаївщини, Херсонщини) та посланці Донбасу. Акція спрямовувалася на підтримку Союзного договору, але як засіб тиску було вперше використано заяви, що “мільйони громадян неукраїнської національності повинні мати своє представництво і захист на рівні законодавчого органу республіки”. Мітингуючі запропонували розробити двопалатну систему Верховної Ради УРСР: Раду республіки і Раду Національностей²⁷. Очевидно заяви про введення представництва національних меншин у парламенті були спрямовані компартійною верхівкою як один з варіантів збереження власного впливу в умовах зростання незалежницьких симпатій у суспільстві.

Всупереч цим заявам становище національних меншин у республіці зазнавало дискримінації, але за рахунок русифікації. Так, на початок 1991 р. в республіці діяло 87 національно-культурних товариств, в тому числі 22 єврейських, 8 російських, 8 польських, 6 болгарських, 5 вірменських, 4

²⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2850 – Арк.117-178.

²⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2198. – Арк.4.

²⁷ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.145.

грецьких, 3 німецьких, по 2 кримськотатарських, караїмських, молдавських і румунських²⁸.

Взимку 1991 року трагічні події у Литві та Латвії, пов'язані зі спробами силою придушити виступи проти союзної влади, сприяли наростанню відцентрових тенденцій в Україні²⁹. Проте напередодні всесоюзного референдуму в березні 1991 р. компартійні структури уже повним ходом використовували страх громадян перед можливим розпадом України. Згідно із “Зведеним планом роботи у зв'язку з підготовкою та проведенням в республіці референдуму з питань збереження Союзу РСР” комуністи мали роз'яснювати, що результати референдуму матимуть визначальне значення для майбутнього усієї країни, для кожної республіки. *Негативні наслідки референдуму значили б для України загрозу її суверенітету, демократичного розвитку та територіальної цілісності, громадянського миру*³⁰ (курсив автора). Більше того, це положення мало становити основу змісту всієї політичної та організаторської роботи партійних комітетів і кожного комуніста в період підготовки та проведення референдуму.

Так, партійна преса Прикарпаття закликала проголосувати за Союз радянських суверенних держав, бо “інакше хто нам дасть гарантію, що такими величезними труднощами об'єднана Україна не перетвориться згодом на ворогуючі між собою автономії Галицьку, Донецько-Криворізьку, Малоросійську, ідея створення яких публічно обговорюється, і Кримську, яка вже стала фактом”³¹.

Натомість націонал-демократи в своїй агітаційній діяльності апелювали до єдності українського народу в протистоянні союзному договору і ставили акценти на спільній Батьківщині для всіх національностей України. Зокрема, в агітаційних листівках вони

²⁸ Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – №6. – С.49.

²⁹ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.25.

³⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2259. – Арк.7.

³¹ Михайлюк Б. За яку долю проголосуємо? / Б. Михайлюк // Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 16 березня. – С.1.

закликали: “Відкиньмо сумніви, станьмо до змагання за свободу й незалежність Соборної України – єдиної Вітчизни для українців і росіян, поляків і євреїв, білорусів і молдаван, греків і болгар, людей різних етнічних коренів, які зійшлися на одній землі, під одним небом”³².

У результаті, якщо в Донецькій, Миколаївській, Луганській, Хмельницькій областях, Кримській АРСР за збереження Союзу висловилися 85-87% тих, хто взяв участь у референдумі, то у Волинській, Ровенській – менше 55 %, в м. Києві – 44,6 %, Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській – менше 20 %³³.

У Тернопільській області всесоюзний бюлетень підтримали лише 19,3% голосуючих, республіканське опитування – 35,2%, а за самостійність згідно з бюлетенем обласного референдуму висловилося аж 85,3% громадян³⁴.

Своєрідними стали результати референдуму в Центральній Україні. Зокрема, в референдумі взяло участь 90,7% громадян Вінницької області, які були включені до списків для голосування. З них 81,2% висловились за збереження Союзу, а 89,2% погодились з тим, що Україна має бути в складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України³⁵. Незначна відмінність між результатами голосування в області по обох опитуваннях засвідчила певну політичну пасивність Центральної України. Фактично ці результати пом’якшували протилежне ставлення до запитань референдуму на Сході і Заході України.

Даючи негативну відповідь на питання Союзного бюлетеня, чимало громадян говорили “Ні” стану, що характеризувався “непослідовністю центру, війною законів, гострими міжнаціональними конфліктами,

³² Агітаційна листівка: звернення до українського народу із закликом не підтримувати союзного договору на всенародному референдумі 17 березня 1991 р. Березень 1991 р. ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.41, арк.84. – Режим доступу: [http //www.archives.gov.ua/Sections/17 – Nez/index.php?56](http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?56) (перегляд 26 січня 2009 р.).

³³ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2266 – Арк.2.

³⁴ ДАТО, Ф.П-1, оп.39, спр.131. – Арк.18.

³⁵ ДАВО, ф. П-136, оп.88, спр.116. – Арк.10.

безвідповідальним ставленням до виконання міжреспубліканських зобов'язань, погіршенням рівня життя людей”³⁶.

Однак результати всесоюзного референдуму засвідчили підтримку республіканської ініціативи і підтвердили бажання народу України незалежно від національності домагатися суверенітету республіки. Так, у м. Севастополі за республіканський бюлетень проголосувало більше виборців, ніж за всесоюзний³⁷.

Партійні організації Компартії України чинили спротив втраті впливу на місцях. Яскравою ілюстрацією такого ставлення до влади став виступ на пленумі Вінницького міськкому Компартії України в квітні 1991 р. І.Сороки. Зокрема, він, залякуючи комуністів керівників підприємств, зазначав: “Недооцінюється і те, що у випадку, коли КПРС перейде в опозицію, то навряд чи кому з керівників комуністів буде можливість залишитися на своїх посадах. Хто не хоче цього бачити, нехай подзвонять в Грузію, Молдавію, Прибалтику і переконається...”³⁸.

Незважаючи на це, значним був вихід громадян з лав Компартії України. Станом на 1 січня 1991 р. кількість партійних груп у порівнянні з 1 січня 1990 р. в Волинській обласній парторганізації зменшилася на 1258, або більше як наполовину (54%), цехових парторганізацій – на 372 (35%). У свою чергу в Рівненській обласній парторганізації станом на 1 січня 1991 р. зменшилася кількість комуністів у порівнянні з 1989 р. на 5,9 тис. осіб, з них 4,5 тис., або 76,2% вийшли з різних мотивів із КПРС. Прийом у кандидати в члени партії складав лише 168 осіб, або 15,3% від числа, прийнятих кандидатами в 1989 р.³⁹.

Вражаючим було падіння чисельності Компартії України в Галичині. Так, якщо в Тернопільській області кількість комуністів на початок 1990 р.

³⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2266. – Арк. 3.

³⁷ Кравчук Л.М. Україна хоче мати реальний суверенітет / Л.М. Кравчук // Голос України. – К., 1991. – 3 квітня. – С.3.

³⁸ ДАВО, ф П-87, оп.27, спр.6. – Арк.21.

³⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2895. – Арк. 77.

досягла 51179 осіб, то протягом року вона знизилася на 5271 особу або на 10,3%⁴⁰.

Ситуація в Компартії України ускладнювалася ще й внаслідок втрати довіри робітничого класу, захисниками інтересів яких себе комуністи декларували. За 1990 р. і 5 місяців 1991 р. 191 тис. робітників вийшла з КПУ, що складало 51% від тих, що вибули⁴¹.

Проте в Центральній Україні, а особливо в Південно-східних регіонах країни становище Компартії України не було настільки хитким. У Харківській обласній організації за 4 місяці 1991 р. поповнення парторганізації склало 1120 осіб⁴². У Вінницькій області станом на липень 1991 р. з 28 міських і районних парторганізацій тільки в 4-х добровільний вихід з партії складав більше 2%, в решті лише 1%, причому в ряді з них вийшли з партії за заявою всього декілька осіб, а в окремих парторганізаціях число рекрутованих нових членів перевищувало число тих, хто вийшов з лав КППС⁴³.

Загалом лави Компартії України лише в 1990 р. полишило 220 тис. осіб (при тому, що вступило 38 тис. осіб)⁴⁴. На середину 1991 р. чисельність Компартії України налічувала 2732408 осіб, скоротившись до рівня 1981 р. Кількість партгруп зменшилася вдвічі, а цехових парторганізацій – на третину⁴⁵.

Становище комуністів на місцях яскраво змалював у виступі на пленумі Тернопільського обкому Компартії України 24 січня 1990 р. перший секретар Тернопільського міськкому партії В.П.Рибін. Він зазначав: “виходячи із простої логіки, можна сказати, що загальносоюзна громадська думка, центральне управління не завжди враховує і розуміє ці місцеві інтереси. Комуністи на місцях опиняються перед складним

⁴⁰ ДАГО, Ф.П-1, оп.39, спр.131. – Арк.11.

⁴¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2276. – Арк.29.

⁴² ДАХО, ф.2, оп.207, спр.755. – Арк.10.

⁴³ ДАВО, ф. П-136, оп.88, спр.134. – Арк. 16.

⁴⁴ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.17.

⁴⁵ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914-2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.373.

вибором: чи йти зі своїм народом, чи протиставити себе національним прагненням⁴⁶.

24-25 травня 1990 р. у м. Харкові працювала перша республіканська конференція партклубів. На ній завершилося об'єднання сил, що стояли на позиціях Демократичної платформи. Публікація проекту Об'єднавчої демократичної платформи до ХХVІІІ з'їзду КПРС (Демократична платформа Компартії України) показала, що партія не є єдиною в ідейному плані, а за цим неминучі й організаційні розмежування. На початок 1991 р. у Компартії України налічувалося не менше десяти різних течій⁴⁷.

У цих умовах позиція партійного і державного керівництва республіки продовжувала еволюціонувати в бік дедалі більшого врахування національного фактору. Згідно з програмними принципами, оприлюдненими на початку квітня 1990 р., проголошувалася самостійність КПУ у складі КПРС. Про його спроби (хоч із значним запізненням порівняно з багатьма іншими республіками) виступити в боротьбу за “національну ідею” свідчить позиція офіційних лідерів у питанні про досягнення економічної автономії, підтримка концепції створення власної кредитно-фінансової системи, свободи зовнішньоторговельної діяльності, створення національної армії та служби безпеки.

Зміни в свідомості керівництва Компартії України ілюструє виступ голови Верховної Ради Л.Кравчука на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. після закінчення студентських голодувань. Зокрема, він зазначив: “Я хочу бути перед вами абсолютно щирим, як я це думаю... Якщо ми приймаємо рішення, щоб бути дійсно господарями на своїй землі, ми ці кроки зробимо, то я впевнений... ми в близькому часі в змозі нагодувати народ України..., причому досить пристойно...”⁴⁸.

Цей курс виявився зрозумілим далеко не всім із 3-х мільйонів українських комуністів, більша частина з яких була зосереджена на Сході

⁴⁶ ДАТО, Ф.П-1, оп.39, спр.73. – Арк.6.

⁴⁷ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914-2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.374.

⁴⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2198. – Арк.33.

та Півдні республіки. Національні аспекти нової лінії ЦК не влаштовували парторганізації східних областей, що виявилось в посиленні сепаратизму, відродженні планів створення автономної Донецько-Криворізької республіки, суверенізації Криму та Новоросії. У західних областях, де більшість партійних організацій діяла з 1939 р. і виконувала роль політичного контролю, новий курс київського партійного керівництва також підривав основи їх життєдіяльності⁴⁹.

консерватизм комуністів сходу і півдня України яскраво проявився в надісланих на адресу Компартії України і КПРС на початку 1991 р. зауваженнях комуністів Старокраматорського машинобудівного заводу ім. С.Орджонікідзе. Зокрема, комуністи заводу вважали роботу вищих органів партії і Президента Радянського Союзу незадовільною і вимагали:

- вести безкомпромісну боротьбу з “Рухом”, розкривати його націоналізм;
- забезпечити правопорядок у країні, боротися з тіньовою економікою, припинити існування кооперативів⁵⁰.

Для збереження ситуації під контролем партійні структури поширювали в суспільстві чутки, що розпад СРСР призведе до дезінтеграційних процесів у рамках України, а до того ж значною мірою самі ініціювали сепаратистські рухи (політичне русинство, новоросійство і т.д.).

Безпосереднє відношення місцевих структур Компартії України до залякування громадян загрозою розпаду країни проявилось під час зустрічі наприкінці грудня 1990 р. партійного активу м. Харкова з першим секретарем Львівського міськкому партії А.Мартинюком. На цій зустрічі секретар харківського обкому Компартії України А.Мялиця, звинувачуючи націонал-демократів, заявив: “І все-таки іде розмова..., щоби нашу республіку розчленувати на федерацію, зробити Закарпатську республіку

⁴⁹ Литвин В.М., Слюсаренко А.Г. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків / В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.26.

⁵⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2895. – Арк.13.

чи автономію, Крим, нашу частину, Північ, Центр і т.д. і щоби були такі республіки. Буде настирливо проводитися ця політика”⁵¹.

Проте сепаратистські тенденції в республіці викликали занепокоєння і в ЦК Компартії України. Свідченням намагань комуністичного керівництва зупинити дезінтеграційні процеси в республіці стало рішення Політбюро ЦК Компартії України від 3 січня 1991 р. “проаналізувати роботу партійних комітетів республіки по політичному забезпеченню виконання Закону УРСР “Про мови в Українській УРСР”, вивчити стан і характер міжнаціональних відносин у Кримській, Одеській, Чернівецькій, Закарпатській областях. Виробити відповідні рекомендації для партійних комітетів щодо поліпшення практичної роботи по гармонізації міжнаціональних відносин, протидії сепаратистським і націоналістичним тенденціям”⁵².

29 березня 1991 р. завідувач ідеологічним відділом ЦК Компартії України І.Мусієнко підготував для керівництва рекомендаційну записку “Про протидію сепаратистським тенденціям в республіці”. У документі стверджувалося, що партійні комітети і місцеві органи влади не завжди давали належну і своєчасну оцінку сепаратистським ідеям та політичними методами не запобігали розчленуванню республіки.

До того ж, ідеологічний відділ ЦК Компартії України фіксував непоодинокі випадки, коли “члени партії виявляли національну обмеженість, політичну безпринципність, а нерідко з кар’єристських мотивів відкрито заgravали із сепаратистськими силами”⁵³.

Фактично цей документ ідеологічного відділу ЦК Компартії України заперечував безпосереднє відношення комуністичного керівництва до розгортання сепаратистських процесів у країні. Однак партійні ідеологи визнавали, що в умовах падіння впливу радянсько-партійних структур у

⁵¹ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.577. – Арк.65.

⁵² ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2251. – Арк.25.

⁵³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2969. – Арк.29.

республіці окремі компартійні керівники спробували продовжити політичне майбутнє, маніпулюючи сепаратистськими гаслами.

Дезінтеграційні процеси в країні призвели до розриву економічних зв'язків і поглиблення кризових явищ в економіці, що в свою чергу посилювало серед населення Сходу і Півдня України прагнення до досягнення Україною незалежності. Навіть в одній з найбільш економічно розвинутих областей України – Харківській за 6 місяців 1991 р. падіння економічних показників у промисловості сягнуло 5%, в капітальному будівництві – 37%, виробництво м'яса впало на 14,4%, молока – на 9,7%, яєць – на 13,5%⁵⁴.

Поширення національної ідеології на Сході і Півдні України засвідчило достатньо високі рейтинги опозиційних партій. Згідно з дослідженням кафедри політології Харківського державного університету в Харкові, який був великим промисловим і культурним центром, Компартія України отримала від населення 2,6 бали довіри, Рух – 1,71 бали, Демократична партія України – 1,8 бали, а товариство “Меморіал” – 2 бали⁵⁵.

У результаті невдалого державного перевороту 24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР приймає постанову “Про проголошення незалежності України”. Відповідно до неї 24 серпня 1991 р. Україна проголошувалася “незалежною демократичною державою”, а 1 грудня мав бути проведений референдум на підтвердження акту проголошення незалежності⁵⁶.

Поразка путчу в серпні 1991 р. і проголошення 24 серпня Акту незалежності України співпало з суттєвими зсувами в свідомості українців на користь незалежності. Соціологічні опитування, проведені Інститутом соціології в Києві в 1990-1991 рр. засвідчили: якщо в 1990 р. тільки 37%

⁵⁴ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.762. – Арк.116.

⁵⁵ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.762. – Арк.150.

⁵⁶ Постанова Верховної Ради УРСР “Про проголошення незалежності України”, 24 серпня 1991 р. ЦДАВО України, ф.1, оп.16, спр.4630, арк.1. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?68> (перегляд 26 січня 2009 р.).

клян вважали, що Декларація про державний суверенітет повною мірою враховує інтереси всіх національностей України, 57% – недостатньо і 6% – зовсім не враховує, то в 1991 р. – відповідно 51,43% і 6%, тобто доля людей, які беззаперечно підтримували Декларацію зростає. Крім того, якщо в 1991 р. більшість клян все ж виступала проти виходу з СРСР (53%), то в липні 1991 р. більшість склали прихильники виходу (56%), серед яких збільшилася частка радикально налаштованих на негайний вихід (27%)⁵⁷.

Одночасно у зв'язку з початком розпаду СРСР у 1991 р. посилюються голоси окремих політичних сил у сусідніх країнах з територіальними претензіями до України. Так, у Польщі окремі політики ставили вимоги щодо повернення собі м. Львова⁵⁸.

Показовою у цьому відношенні стала праця російського дисидента О.Солженіцина “Як нам облаштувати Росію”. Російський письменник зазначав, що “старої України не було, як в “Дикому полі” кочівників – Новоросії, так і в Криму, Донбасі і ледь не до Каспійського моря”. Він не заперечував права України на відокремлення, але пропонував “демократичний” варіант її розпаду: “Але – різноманітна ця спільність, і тільки місцеве населення може вирішувати долю своєї місцевості, своєї області”⁵⁹.

Після прийняття “Акту проголошення незалежності України” 26 серпня 1991 р. прес-секретар Б.Єльцина заявив, що Росія залишає за собою право поставити не розв'язану, на думку її керівників, проблему кордонів з республіками, які проголосили незалежність. Проте після різкої реакції з боку офіційної влади України ця заява була дезавуєвана⁶⁰.

⁵⁷ Головаха Е.И., Панина Н.В., Чурилов Н.Н. Киев: 1990-91 (Социологические репортажи) / Е.И. Головаха, Н.В. Панина, Н.Н. Чурилов / АН Украины, Ин-т социологии; Отв. Ред. Е.И.Головаха. – Киев: Наук. Думка. 1992. – С.103-105.

⁵⁸ Грушко І. У дійсно справедливих кордонах (Інтерв'ю з доктором Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР академіком А.Шлепаковим) // Голос України. – К., 1991. – 19 квітня. – С.11.

⁵⁹ Солженицин А.М. Как нам обустроить Россию / А.М. Солженицин // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 30 вересня. – С.3.

⁶⁰ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.49.

З метою залагодження ситуації Б.Єльцин відправив в Україну делегацію на чолі з віце-президентом Російської Федерації О.Руцьким. У результаті переговорів було прийнято комюніке, у якому було підтверджено територіальну цілісність обох держав і визначено, що Україна сама вирішуватиме усі оборонні питання, крім стратегічних⁶¹.

Згідно із проведеними Інститутом соціології Академії наук України 5-13 вересня 1991 р. опитування “Громадська думка населення України про наступні вибори Президента України і республіканський референдум про підтвердження Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.” 63% респондентів підтримали проголошення України незалежною державою, 17% висловились проти, 13,5% респондентів не визначилися з відповіддю, а 6,2% респондентів з байдужістю поставилися до майбутнього статусу України⁶².

У регіональному зрізі незалежність України найбільше підтримували на Заході (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) – 89,4% респондентів та Північному Заході (Хмельницька, Рівненська, Волинська області) – 88,8%. Натомість у Криму висловлювалися на користь незалежності лише 44%, у Північно-Східному регіоні (Сумська, Харківська область) – 49,4% та на Сході України (Луганська, Донецька, Дніпропетровська області) – 54,6% респондентів. Однак у названих регіонах високим був відсоток тих, хто не визначився (від 16,1% в північно-східних областях до 12% на Сході України), а частина населення проявляла байдужість (від 12,2% в Криму до 7,4% респондентів у північно-східних областях)⁶³.

В умовах можливих маніпуляцій розпадом країни напередодні референдуму на підтримку незалежності голова Верховної Ради України Л.Кравчук підписав 11 жовтня 1991 р. Закон “Про відповідальність за

⁶¹ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.112.

⁶² Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.77.

⁶³ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.79.

діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України”. У результаті цього Ст.62 Кримінального кодексу України отримала наступну редакцію: “Публічні заклики до насильницького повалення чи зміни державного і суспільного ладу, а так само заклики та інші дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності України або розповсюдження з цією метою матеріалів з закликами до таких дій, караються позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом у розмірі до десяти тисяч крб. Ті ж дії, вчинені повторно або організованою групою осіб – караються позбавленням волі на строк до 7 років або штрафом у розмірі до двадцяти тисяч крб. Дії, передбачені частинами 1; 2 цієї статті, вчинені за завданнями іноземних організацій, або їх представників, караються позбавленням волі на строк до десяти років з конфіскацією майна або без такої”⁶⁴.

Прийняття 1 листопада 1991 р. Декларації прав національностей, яка гарантувала рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права всім етносам України значною мірою зняло напругу на Сході і Півдні країни і вплинуло на результати голосування 1 грудня 1991 р. за незалежну Україну.

Варто відзначити той факт, що 16-17 листопада 1991 р. в Одесі зусиллями Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, ряду громадських організацій було проведено Всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні. На ньому зібралися представники численних етнічних груп України, і майже всі вони висловили підтримку державному суверенітету України⁶⁵.

Історик з діаспори Т.Гунчак згадує, що “це була конференція братання... Відгуки були позитивними. Це був політичний, але дуже

⁶⁴ До уваги сепаратистів // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 2 листопада. – С.1.

⁶⁵ Перший всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні (Одеса, 16-17 листопада 1991 р.) // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.1.; Власенко О. Українська етнополітика – фактор суспільної єдності / О. Власенко // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип.31-32. – С.330.

гуманний, чесний і потрібний акт, який відбувся в душі української політичної традиції”⁶⁶.

У своїх резолюціях конгрес вніс ряд пропозицій:

– втілити в життя принцип, щоб представники народів та національних груп обиралися на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів;

– передбачити в структурі майбутнього українського парламенту створення Палати Націй чи Комітету в справах національностей;

– ввести пільгове оподаткування, вирішувати матеріальне питання і розробити державну програму повернення і реабілітації депортованих народів;

– прийняти закон Верховною Радою України з рекомендаціями для Верховної Ради Кримської АРСР про організацію повернення депортованих етносів;

– прийняти закон “Про національні меншості”;

– у паспорті фіксувати норму “громадянин України”, а в анкетах по обліку кадрів відмінити графу про національність;

–розпочати видання міжнаціонального часопису “Етнос”⁶⁷.

Одночасно конгрес прийняв “Звернення до всіх націй і національно-елітних груп України”, яке містило заклик підтримати “створення незалежної демократичної держави на українській землі...”⁶⁸.

Напередодні референдуму 1 грудня 1991 р. ряд громадських організацій, що відстоювали інтереси російськомовного населення, виступили з закликами підтримати незалежність України. Такі заяви оприлюднили Феодосійська регіональна організація “Демократичний

⁶⁶ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.132.

⁶⁷ Резолюції всеукраїнського міжнаціонального конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С.3.

⁶⁸ Резолюції всеукраїнського міжнаціонального конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С.3.

Крим”, рух “Росіяни за незалежність України” (співголови письменники В.Югов та А.Потапова) та письменники Донеччини⁶⁹.

На цих заходах акцентувала у своїй агітації Президія Верховної Ради України у листівці “Шановні співвітчизники”. У ній, зокрема, значилося: “Декларація прав національностей, прийнята Верховною Радою України, одноголосно відкриває широкі можливості для розвитку мов і культур всіх націй в Україні. Не важливо, якою мовою говорить громадянин України, важливо, щоб він говорив про незалежну Україну, про її законні права. Всеукраїнський міжнаціональний конгрес і міжрелігійний форум, які успішно пройшли, дають всі підстави твердити: в Україні і надалі не буде місця для міжнаціональних конфліктів”⁷⁰.

Крім того, діячі української націонал-демократії переконували російськомовне населення, що зі здобуттям незалежності Україною не відбудеться насильницької українізації. Так, народний депутат І.Юхновський зазначав: “Українець може сильно, до болю любити Україну, розмовляючи й по-російськи. Всякий примус тут є небезпечним... Якщо в деяких областях зараз будуть дві мови – і українська і російська, – немає в тому ніякої біди”⁷¹.

Центр політичної психології та комунікації Київської спілки викладачів вищої школи та науковців ініціював проведення в жовтні 1991 р. газетного анкетування на сторінках “Літературної України” з питань подальшого існування України.

З 10268 отриманих листів лише 11,09% респондентів були готові відпустити Крим або Донбас, якщо більшість населення цих регіонів проголосувала б за вихід з України (67,7% висловилися проти

⁶⁹ Літературна Україна. – 1991. – 10 жовтня. – С.1-2; Обращение оргкомитета движения “Русские за независимость Украины...” // Літературна Україна. – 1991. – 24 жовтня. – С.1; Слово письменникам Донеччини // Літературна Україна. – 1991. – 31 жовтня. – С.1.

⁷⁰ Відозва Президії Верховної Ради України “Шановні співвітчизники”. – Режим доступу: <http://www.archive.lviv.ua/materials/exhibitions/image/496-497/>.

⁷¹ Юхновський І. Цей уряд на самостійність не розрахований / І.Юхновський // Літературна Україна. – К., 1991. – 3 жовтня. – С.2.

сепаратизму, 6,81% респондентів не визначилося і 14,4% – ті, хто не відповів узагалі)⁷².

Разом з тим 51,56% опитаних були готові відповісти “так” можливому возз’єднанню з тими регіонами, де компактно проживають українці, які б проголосували за такий варіант розвитку подій (21,7% респондентів висловилися проти, 14,98% – не визначилися, 11,67% – не відповіли на запитання)⁷³. Як бачимо, напередодні всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. більшість українців не тільки виступали за незалежність України, а й відстоювали ідею цілісності та єдності українських земель.

Одночасно з референдумом у країні відбувалися перші президентські вибори в країні. Під час передвиборчої кампанії обидва найбільш рейтингові кандидати на вищу державну посаду Л.Кравчук і В.Чорновіл висловили в своїх програмах бачення майбутнього державного устрою країни та погляди на реформування системи державного управління і створення двопалатного професійного парламенту. Однак В.Чорновіл висловлювався не лише за розширення місцевого самоврядування, а й за запровадження регіонального (земельного) самоврядування, прями вибори керівників усіх територіально-адміністративних одиниць⁷⁴. Натомість Л.Кравчук, вважаючи за необхідне надання органам самоврядування повноважень щодо самостійного вирішення всього комплексу питань розвитку територій, зазначав, що ідеї федералізації України не сприяють справі побудови нової держави. Він вважав, що визначальною для країни має бути ідея соборності, цілісності України⁷⁵.

Проте в поїздках у східні й південні російськомовні області Л.Кравчук вміло висловлював думку про нову територіальну політику

⁷² Бебик В., Полохало В. Дума про Україну / В. Бебик, В. Полохало // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 грудня. – С.7.

⁷³ Бебик В., Полохало В. Дума про Україну / В. Бебик, В. Полохало // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 грудня. – С.7.

⁷⁴ Україна: шлях до свободи. Основні принципи програми // Голос України. – К., 1991. – 23 жовтня. – С.7.

⁷⁵ Нова Україна // Голос України. – К., 1991. – 31 жовтня. – С.4.

України, за якої унітарна держава надала б регіонам ширші права, ніж навіть деякі федеративні країни⁷⁶.

Т.Гунчак, оцінюючи виступи кандидатів в Президенти України, згадував, що Л.Кравчук “блискуче виступав за соборність і незалежність українських земель, зокрема, у Криму й Закарпатті”, а В.Чорновіл відстоював ідею незалежності України, але “занадто легко пропонував деяким областям автономний статус”⁷⁷.

Однак, незважаючи на приголомшливу підтримку населенням республіки незалежності на грудневому референдумі 1991 р., як влучно зауважив Г.Касьянов, у “нового” керівництва України, першим уособленням якого став Л.Кравчук, не було (із часом так і не з’явилося попри велику кількість різноманітних програм) ані стратегій, ані чіткого бачення перспективи розвитку держави, ані знань, ані вмінь, необхідних для переходу до ринкової економіки, ані твердих політичних переконань. Його головним кредо була філософія виживання та утримання влади – всі його дії було підпорядковано цьому завданню. У результаті соціально-економічна та політична криза значно посилилася і розтяглася в часі⁷⁸.

Крім того, Російська Федерація не хотіла поступатися своїми впливами в Україні. Першим кроком її відповіді на референдум була започаткована в Москві пропагандистська акція, яка мала довести, що Україна є єдиною тимчасовою країною, нездатною до самостійного політичного життя, в якій є загроза громадянської війни між Сходом і Заходом⁷⁹.

Підсумовуючи, зазначимо, що перебудовчі процеси в Україні стимулювали до відродження української національної свідомості і прагнення нації до досягнення державної незалежності. Консервативні партійно-радянські сили задля утримання влади стимулювали поширення в

⁷⁶ Видрін Д. Росіяни в Україні: під час референдуму, до й після / Д. Видрін // Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник. – 1992. – №1. – С.249.

⁷⁷ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.133.

⁷⁸ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.41.

⁷⁹ Gibas-Krzar D. Ukraina między Rosją a Polską / D. Gibas-Krzar. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004. – S.77.

республіці сепаратистських міфів і формування негативного образу українського націоналізму. Проте домінуюче в суспільстві толерантне ставлення до представників національних меншин і збалансована національна політика тодішнього керівництва України не дозволили розпалити дезінтеграційні тенденції, зберегли територіальну цілісність країни.

Однак соціально-економічна й політична криза, яка охопила Україну в умовах розпаду СРСР, та втручання зовнішніх чинників загальмували досягнення соборності країни й ускладнили об'єднавчі процеси. Натомість нова політична влада держави не завжди могла дати адекватну і вчасну відповідь на дезінтеграційні загрози і розв'язати кризові питання.

Література

Лист-заявка

на участь у роботі П'ятої Всеукраїнської наукової конференції
“Інтелігенція і влада”

Прізвище, ім'я та по-батькові: Адамович Сергій Васильович

Назва матеріалу: Роль української інтелігенції у формуванні
соборної незалежної України у 1991 р.

Секція: Інтелігенція як носій українського патріотизму

Місце роботи: Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника.

Посада: доцент кафедри теорії та історії держави і права
Юридичного інституту.

Науковий ступінь та вчене звання: доцент, кандидат історичних
наук.

Адреса:

робоча: вул Шевченка, 57, м.Івано-Франківськ, 76000

домашня: вул. Папи Івана Павла II, 27/119, м. Івано-Франківськ,
76000

Номер телефону

службовий: (03422) 59-61-33

домашній (03422) 61765; 050-188-11-22.

e-mail: adamovych@mail.ru

08 листопада 2009 р.

Підпис автора _____